

ВПЛИВ КОРУПЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України (ОФЕА)

вул. Велика Житомирська, 11, офіс 619

01025, Київ, Україна

[+38 044 255 92 31](tel:+380442559231)

info@feao.org.ua

<http://feao.org.ua/>

ВПЛИВ КОРУПЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

В цій аналітичній довідці досліджується проблема впливу корупції на економічний розвиток 145 країн світу. Оцінюється вплив корупції на зростання економік цих країн, якість життя населення розглядається крізь призму зв'язку між Індексом сприйняття корупції та валового внутрішнього продукту, рівнем грамотності дорослого населення та очікуваною тривалістю життя при народженні. Аналізується стан та рівень корупції в Україні та визначається місце України у світовому рейтингу за показником корумпованості. 42 сторінки.

Авторський колектив:

Віктор Мазярчук та Іванна Федько за сприяння Transparency International Ukraine

СЛОВНИК АБРЕВІАТУР ТА ТЕРМІНІВ

Абревіатури:

- ІСК** – Індекс сприйняття корупції;
- МВФ** – Міжнародний валютний фонд;
- ТІ** - Transparency International;
- ПІІ** – Прямі іноземні інвестиції;

Терміни:

Індекс сприйняття корупції (англ. Corruption Perceptions Index, CPI) — щорічний рейтинг країн світу, що укладається організацією Transparency International з 1995 року. Країни у рейтингу впорядковані за показником рівня корупції, який базується на оцінках підприємців та аналітиків. У рейтингу за 2015 рік відображено сприйняття корупції у 167 країнах за шкалою від 100 (немає корупції) до 0 (сильна корупція).

«Барометр світової корупції» (Global Corruption Barometer) – це дослідження, яке проводиться Міжнародним дослідницьким центром Gallup International Association і традиційно присвячується вимірюванню впливу корупції на життя громадян в усьому світі, включаючи й Україну. Барометр дозволяє визначати суспільну думку щодо участі громадян у корупційних діях та їхню оцінку діяльності органів влади в подоланні корупційних зловживань. Дослідження здійснюється з 2003 року за принципом індивідуальних інтерв'ю.

Очікувана тривалість життя при народженні - один з основних індикаторів якості системи охорони здоров'я в критеріях оцінки Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Ця величина показує, скільки в середньому проживе група людей, що народилися в одному році, якщо смертність у кожній віковій групі залишиться на незмінному рівні.

Рівень грамотності дорослого населення — частка грамотних осіб віком від 15 років. Індексом грамотності (званий іноді просто “грамотність”) певного народу є відношення між числом грамотних осіб і чисельністю всього населення. Відношення це звичайно виражається у відсотках. Грамотністю, вираженою в відсотках, якщо й не вимірюється, то принаймні яскраво характеризується ступінь народної освіти.

ВВП на душу населення (реальний ВВП) — міра випуску продукції на душу населення в доларах постійної купівельної спроможності; при цьому нівелюється вплив інфляційних процесів. Рівень реального ВВП на душу населення в країні можна співставляти з показниками інших країн та виявляти, до якої категорії вони належать — до розвинених чи таких, які розвиваються.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВПЛИВУ КОРУПЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ	5
Визначення поняття «корупція»	5
Види корупції.....	6
Причини корупції.....	8
Вплив корупції на економічне зростання.....	9
ЕКОНОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ КОРУПЦІЄЮ ТА ЕКОНОМІЧНИМ ЗРОСТАННЯМ	13
Оцінка впливу корупції в усіх країнах вибірки	15
Країни з високим рівнем доходу	20
Країни з вищим середнім рівнем доходу	23
Країни з нижчим середнім рівнем доходу	26
Країни з низьким рівнем доходу.....	29
СТАН КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....	32
Топ-10 найпоширеніших корупційних діянь в Україні.....	35
ВИСНОВОК	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	39

ВСТУП

Корупція, хабарництво, бюрократія – явища, які створюють «гальмівний ефект» як для світового, так і для національного економічного прогресу. Ця проблема властива не лише для малорозвинутих чи політично нестабільних країн. Корупція існує і в найрозвинутіших демократичних економіках світу. Вона стала однією з найвідоміших та найпоширеніших ознак XXI століття.

Це одна з головних проблем сучасності, адже щорічні втрати світової економіки від хабарів, відповідно до оцінок Міжнародного валютного фонду, становлять близько \$ 1,5-2,0 трлн, або 2% світового ВВП¹. Проте загальний економічний та соціальний ефекти від впливу цього фактору є навіть більшими, оскільки хабарництво є тільки однією з частин корупції.

Корупція є однією з найбільших перешкод на шляху економічного зростання і розвитку. Економічні наслідки цього явища полягають у щорічних втратах мільярдів, що могли бути спрямовані на розвиток освіти, медицини та загалом соціального забезпечення населення. Вона руйнує ринки та перешкоджає якісним соціально-економічним змінам. Отже, в макроекономічному плані корупція призводить до економічного дисбалансу в економіках різних країн.

Метою нашого дослідження є оцінка впливу корупції на економічне зростання країн та якість життя населення в цих країнах. Корупцію можна розглядати як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи влади, державу і суспільство в цілому. В її основі лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», «do ut des» («даю, щоб ти дав»)².

У Конвенції ООН проти корупції зазначається, що корупція підриває не лише демократичні інститути й цінності, а й етичні норми та справедливість, завдає шкоди сталому розвитку³. Отже, вона шкодить у різні способи: це не лише фактор, що руйнує економічне здоров'я країни, адже підривається цілісність ринків, принципи здорової конкуренції та справедливого розподілу ресурсів, але й моральна загроза. Корупція знищує віру суспільства у верховенство права, підриває етичні норми поведінки громадян і, як наслідок, призводить до сповільнення економічного розвитку та погіршення якості життя всього населення. В корумпованому суспільстві виникають умови для соціально-політичної нестабільності, невизначеності, зниження продуктивності праці, що також негативно відбивається на економічному зростанні⁴.

1 Note (2016 – SDN/1605) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1605.pdf>.

2 Foreign Corrupt Practices Act. [Electronic resource]. – Way of access : [//www.transparency.org/working_papers/country/us_paper.html](http://www.transparency.org/working_papers/country/us_paper.html).

3 Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003

4 Wouter Ebben & Albert de Vaal Radboud «Institutions and the relation between corruption and economic growth», NiCE Working Paper 09-104, January, 2009.

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВПЛИВУ КОРУПЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

Визначення поняття «корупція»

Корупція – безумовно, транснаціональне явище, одна з найбільших проблем, з якими стикаються уряди і політики усіх країн, незалежно від рівня економічного розвитку держави. Томас Гоббс у своєму «Левіафані» зазначає:

“Корупція є коренем, з якого випливає в усі часи і за всяких спокус презирство до всіх законів”⁵.

«Корупція – це своєрідна міра, яка демонструє, наскільки правляча еліта готова служити суспільним інтересам, а не своїм власним чи своїм сім’ї, друзів».⁶

Корупція (від лат. corrumpere — псувати) — протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їхніх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів. Дослідники по-різному трактують це поняття, залежно від масштабів прояву. Адже корупція виникає на різних рівнях починаючи з моменту, коли працівник краде офісне приладдя, і закінчується на рівні загальнодержавних бюджетних програм. Одні вважають корупцію абсолютним злом, що знищує економіку та руйнує високі стандарти життя громадян, інші ж стверджують, що це допоміжний механізм у бізнес-процесах, необхідне мастило для змащення коліс складної бюрократичної машини⁷, що допомагає уникнути надмірної зарегульованості та надає більшої волі бізнесу.

Оскільки корупція знаходить своє відображення в політичній, соціально-економічній і правовій сферах, то і думки авторів щодо сутності цього поняття різнобічні:

- 1) в політичній площині корупція проявляється через зловживання державною владою, посадою та службовим становищем з метою отримання матеріальної винагороди чи вигоди;
- 2) в соціально-економічній сфері – це спотворення корумпованим державним апаратом соціально-економічної політики держави;
- 3) у правовій – це підкуп, продажність державних службовців; зловживання владою або посадовим становищем, здійснене в

⁵ Томас Гоббс «Левіафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского». - Москва, 2001. - 123 с.

⁶ Френсіс Фукуяма «Що таке корупція і як з нею боротися?» - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2016/06/9/595365/>.

⁷ D.S. Prasada Rao, and Alan Duhs «Exploring the links between corruption and growth». - School of Economics Discussion Paper No. 392, Leff (1964) and Huntington (1968).

певних особистих інтересах; використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб; елемент (ознака) організованої злочинності⁸.

Відповідно до частини 1 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою:

- одержання неправомірної вигоди;
- прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб;
- обіцянки/пропозиції чи надання неправомірної вигоди особі;
- на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам, схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Отже, загальноприйнятого визначення корупції немає ні у вітчизняних, ні у зарубіжних авторів, проте найпоширеніше і найпростіше визначення цього явища надає Світовий банк:

«Корупція - це зловживання державною владою для отримання особистої вигоди». Найчастіше це особисті чи приватні зловживання на користь не однієї особи, а для цілої групи, організації, сім'ї чи навіть політичної партії.

Корупція — це результат людських рішень, зазвичай людської жадібності, це «будь-яка транзакція між акторами приватного та публічного секторів, в якій колективні блага нелегітимно конвертуються у приватні»⁹, через що підривається система прав власності.

Корупція є комплексним і суттєвим аспектом економічної, соціальної та політичної системи країни, що за своєю суттю створює деструктивний ефект.

Види корупції

Корупцію можливо класифікувати за багатьма критеріями (див. Таблицю 1). Історично корупція також розрізнялася за тим, чи відбувалося отримання неправомірних переваг за здійснення законних дій («хабарництво») або незаконних дій («лихварство»).

Таблиця 1

⁸ Сенаторов А. Как избавиться от коррупции? / А. Сенаторов // Япония сегодня. – 2001. – № 7. – С. 9.

⁹ Inge Amundsen «Political corruption. An Introduction to the Issues». – Chr. Michels Institute, Bergen, 1999, p. 3; <http://www.cmi.no>.

Види корупції¹⁰

Критерії:	Види корупції:
Хто зловживає службовим становищем:	<ul style="list-style-type: none"> • Побутова • Політична • Ділова
Хто виступає ініціатором корупційних відносин:	<ul style="list-style-type: none"> • Вимагання хабарів керівною особою • Підкуп з ініціативи прохача
Хто дає хабар:	<ul style="list-style-type: none"> • Індивідуальний хабар • Підприємницький підкуп • Кримінальний підкуп
Форма вигоди особи, що отримала хабар:	<ul style="list-style-type: none"> • Грошовий хабар • Обмін взаємними послугами (патронаж, непотизм)
Цілі корупційних відносин з точки зору хабародавця:	<ul style="list-style-type: none"> • Прискорювальний хабар • Гальмівний хабар • Хабар задля «добрих відносин»
Ступінь централізації корупційних відносин:	<ul style="list-style-type: none"> • Децентралізована корупція • Централізована корупція «знизу - вгору» • Централізована корупція «згори - вниз»
Рівень поширення корупційних відносин:	<ul style="list-style-type: none"> • Верхівкова корупція • Низова корупція • Міжнародна корупція
Ступінь регулярності корупційних відносин:	<ul style="list-style-type: none"> • Епізодична корупція • Систематична (інституційна) корупція • Клептократія (корупція як невід'ємний компонент владних відносин)

Найпоширеніша класифікація корупції – це поділ на побутову, ділову та політичну (або корупцію верховної влади).

- *Побутова корупція* – це взаємодія пересічних громадян і чиновників. Це можуть бути подарунки чи послуги посадовій особі чи наближеним до неї особам.

¹⁰ Tanzi, Vito (1998), 'Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures', IMF Working Paper, WP/98/63. P. 9.

- *Ділова корупція* – це взаємодія влади і бізнесу. Наприклад, неформальні платежі за призначення на керівні посади тощо.
- *Політична, або корупція* верховної влади – це корупція, що стосується політичного керівництва та верховних суддів у демократичних системах. Це посадові зловживання спрямовані на досягнення політичних цілей (утримання та зміцнення влади, розширення владних повноважень) та/або з метою власного збагачення.

Політична чи ділова корупція, як правило, найбільше пов'язана з державним сектором, справляє найсильніший вплив на економіку, тому і потребує глибокого дослідження. Цікаве судження лауреата Нобелівської премії з економіки Гері Беккера, який зазначає: «*Якщо скасувати державу, то ми скасуємо корупцію*».

Звичайно факт існування побутової корупції не відкидається, а через порівняно менший масштаб, аніж політична чи ділова корупція, просто нівелюється. Проте за відсутності держави цивілізоване суспільство також не зможе якісно функціонувати. Підтвердженням цього є найменш корумповані країни, такі як Фінляндія, Данія, Швеція, Нова Зеландія¹¹ тощо, де найбільш розвинений державний сектор з величезною часткою податкових надходжень та державних витрат у структурі ВВП¹².

Отже, зменшивши кількість податків чи суму державних витрат, викоренити корупцію, швидше за все, не вдасться, адже корінь проблеми лежить набагато глибше і пов'язаний не лише з законами, але й із прийнятними морально-етичними нормами поведінки в суспільстві.

Причини корупції

Джерелом корупції є надмірне втручання держави в економіку, бюрократичні традиції, соціальна історія тощо. Особливістю причин, наприклад, української корупції є злиття бізнесу та влади ще на початку 1990-х, в роки отримання незалежності, та суспільно-психологічні фактори. Потреба у визначенні передумов корупційних діянь обумовлюється тим, що корупція як соціальне явище є продуктом соціально-історичних процесів і суспільних відносин з усталеними закономірностями і тенденціями. Тому ідентифікація причин корупції є такою важливою у процесі боротьби з нею.

11 Transparency International, CPI 2015.- Режим доступ: http://ti-ukraine.org/CPI-2015/table_data_CPI-2015

12 Tanzi, Vito (1998), 'Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures', IMF Working Paper, WP/98/63.

Загальні причини корупції можна виокремити в такі групи:

- *політичні* (використання наданих повноважень для задоволення приватних інтересів);
- *економічні* (використання державними службовцями власних повноважень у сфері управління економікою);
- *правові* (перш за все, це неефективна система антикорупційних засобів та недосконале законодавство у сфері протидії корупції);
- *організаційно-управлінські* (можливість прийняття рішень посадовими особами на свій розсуд, масове заміщення посад державних службовців шляхом використання особистісних зв'язків);
- *соціально-психологічні* (низька громадянська свідомість; менталітет, що деформується усвідомленням можливості без зайвих зусиль та втрати часу вирішити будь-яке питання тощо)¹³.

Причинами політичної чи ділової корупції найчастіше виступають:

- *монополізація влади чиновниками* (надмірна зарегульованість соціально-економічних відносин через велику кількість законів, норм та контролюючих, регулюючих органів тощо);
- *кумівство та політичне заступництво* (особисті стосунки, що сприяють корупційним зв'язкам);
- *нерозвинене, слабе громадянське суспільство* (громадяни не мають достатнього впливу щодо ефективного контролю над діями законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади; ставлення громадськості до існування корупції);
- *невисокий рівень оплати праці та надання соціальних послуг* («...встановлюються мізерні посадові оклади і «закриваються очі» на те, що державний службовець у такому випадку розраховує на «приховані можливості» посади)¹⁴;
- *двозначні закони* (просте, недвозначне, лаконічне і зрозуміле законодавство скорочує потреби у великому апараті чиновників і полегшує розуміння законів громадянами).

Вплив корупції на економічне зростання

Американський професор Деніел Трайсман у ході свого дослідження виявив закономірність, що мінімальний рівень корумпованості є в демократичних країнах з вільною пресою, де відкрита економіка, розвинута торгівля, велика частка жінок в уряді. Натомість країни, які залежать від експорту палива,

13 І. М. Шабас, Корупція в Україні: сутність, причини, наслідки. - Науково-практична Інтернет-конференція 14.05.2013 - Секція № 2

14 Інформаційний бюлетень «Бюрократ» № 3-4, 2005 р.

сировини, в яких складна регулятивна та законодавча система, економіка яких характеризується «інфляційною нестабільністю», мають дуже високий рівень корупції¹⁵.

Отже, сила впливу корупції на економіку залежить також і від правової та інституційної бази країни, і від якості управління та політичного режиму¹⁶. Бо якщо немає політичної стабільності та якісного правового підґрунтя, то виникає сприятливе середовище для корупційних діянь, що ведуть до постійних криз. Це все у свою чергу не дозволяє здійснити реформування в різних сферах життя і призводить до погіршення якості життя населення.

Так, у корумпованих країнах середній дохід становить третину доходу громадян країн з низьким рівнем корупції, рівень грамотності населення приблизно на 25% вищий, а рівень дитячої смертності втричі нижчий. Ці дані говорять про те, що корупція несе серйозну небезпеку для соціально-економічного стану країни та системно впливає на рівень економічного розвитку¹⁷.

Економіка - це динамічний механізм, що під впливом певних факторів, протягом певного часу переходить з одного стану в інший. Тому для якісної трансформації потрібно мінімізувати вплив негативних чинників, зокрема корупції, на економічне здоров'я країни. Економічне зростання – це стабільне збільшення продуктивної сили економіки протягом тривалого періоду часу або ж просто зростання економічної могутності держави через збільшення ВВП. Тобто економіка, що зростає, виробляє дедалі більше товарів і надає все більше послуг. Цей процес супроводжується зміцненням конкурентних переваг національної економіки на світовій арені.

«Розвиток – це багатовимірний процес, що включає як зміни в соціальних та національних інституціях, так і прискорення економічного зростання,

15 Treisman D. The causes of corruption: A cross-national study / D. Treisman // Journal of Public Economics. – 2000. – Vol. 76. – No. 3. – P. 399–457.

16 Treisman D. The causes of corruption: A cross-national study / D. Treisman // Journal of Public Economics. – 2000. – Vol. 76. – No. 3. – P. 399–457.

17 WGI: World Wide Governance Indicators (WGI) measure of corruption [Electronic resource]. – Way of access: http://info.worldbank.org/governance/wgi/sc_country.asp.

скорочення нерівності населення та викорінення бідності»¹⁸. Тому це не тільки економічне зростання, а й соціальні, культурні та інституційні зміни, що ведуть до поліпшення якості життя населення, через що так важливо мінімізувати корупційний вплив у процесі.

Корупція не лише становить загрозу розвитку держави, стабільності й безпеці суспільства та економічному добробуту населення, а й сприяє підриву її демократичних інститутів та цінностей в суспільстві.

Корупція серйозно впливає на ефективність і справедливість розподілу та перерозподілу ресурсів в суспільстві, спричиняючи економічну нерівність у країні. Також вона впливає на підприємницьку діяльність - за корупційних умов економічні суб'єкти просто не спроможні уникнути корупційних відносин протягом своєї господарської діяльності, що призводить до сповільнення економічного розвитку держави.

Як і слід було очікувати, на думку більшості вчених, корупція впливає на економіку найнегативнішим чином. Це підтверджується численними як теоретичними, так і емпіричними дослідженнями. Отже, корупція:

- зменшує загальний обсяг інвестицій і, як наслідок, знижує швидкість економічного зростання¹⁹. Таке скорочення інвестицій відбувається через завищені виробничі витрати та невизначеність, яку корупція створює. Зниження темпів зростання є прямим наслідком зниження темпів притоку інвестицій;
- скорочує витрати на освіту й охорону здоров'я через легкість проведення бюджетних маніпуляцій у цих сферах²⁰;
- збільшення частки державних інвестицій через легкість отримання чиновниками вигоди з державних інвестиційних проектів;
- погіршення інфраструктури країни та державних інвестиційних проектів;
- зменшує податкові надходження через корумпованість податкових адміністрацій та митниць. Як наслідок знижується якість виконання державних функцій через недостатність бюджетних надходжень²¹;
- зменшує обсяг прямих іноземних інвестицій, тому що корупція створює такий самий ефект, як і податок.²² Чим вищий рівень корупції, тим менший рівень притоку ПІІ.

18 Economic development / Michael P. Todaro, Stephen C. Smith. - 11th ed.

19 Mauro (1995).

20 Mauro (1997).

21 Tanzi and Davoodi (1997).

22 Wei (1997).

Вплив корупції на економіку

Корупція:	Наслідок:
збільшує видатки державного бюджету та скорочує його доходи	сприяє зростанню дефіциту бюджету та спотворює цілі фіскальної політики
збільшує нерівність у доходах населення	сприяє зростанню соціальної нерівності
спотворює ринки та негативно впливає на розподіл ресурсів	дестабілізація ринкових механізмів
знижує якість суспільних послуг	державна незадовільно виконує свою роль в економічній політиці, освітній, медичній сферах тощо
спотворює стимули для господарської діяльності	неефективне використання здібностей індивідів, і, як наслідок, особи витрачають час на непродуктивний пошук ренти
руйнує права власності	знижує ефективність і справедливість розподілу та перерозподілу ресурсів у суспільстві

Корупція негативно впливає на довгострокове економічне зростання через вплив на²³:

- інвестиції;
- оподаткування;
- державні витрати;
- розвиток людських ресурсів.

А соціально-економічні наслідки корупції такі:

- вплив корупції на економічну активність індивідів;
- вплив корупції на суспільні фінанси;
- вплив на людський розвиток (через нерівномірний розподіл доходів).

²³ Tanzi and Davoodi (2000, 8).

ЕКОНОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ КОРУПЦІЄЮ ТА ЕКОНОМІЧНИМ ЗРОСТАННЯМ

Майже всі теоретичні та емпіричні дослідження вчених дають схожі результати - корупція сповільнює економічне зростання. Різні автори досліджень оцінюють різноманітні канали такого впливу на економіку:

- корупція і рентоорієнтована поведінка (Tanzi, and Davoodi (2000));
- корупція і поточні витрати підприємств малого і середнього бізнесу (Shleifer and Vishny (1993));
- корупція і стимули до інноваційної діяльності (Murphy, Shleifer, and Vishny (1993));
- корупція і прямі іноземні інвестиції (Egger and Winner (2006));
- корупція і надходження до державного бюджету (Tanzi and Davoodi (1997; 2000); Johnson, Kaufmann, and Zoido-Lobaton (1999));
- корупція і державні закупівлі (Tanzi and Davoodi (1997); Klitgaard (1990));
- корупція і державні витрати на охорону здоров'я й освіту тощо.

Сучасніші оцінки впливу корупції на параметри економічного зростання - це оцінка впливу корупції на величину інвестицій, індекс політичної стабільності, показники розвитку людського капіталу і т. д.

В нашому дослідженні для отримання емпіричної оцінки впливу рівня корупції на економічне зростання країни був проведений емпіричний аналіз вибірки зі 145 країн. У дослідженні оцінюється вплив корупції на економіку через такі канали:

- 1) вплив корупції на економічний розвиток країн (залежність *ІСК та ВВП на душу населення*);
- 2) вплив корупції на медичну сферу (залежність *ІСК та очікуваної тривалості життя при народженні*);
- 3) вплив корупції на якість освіти (залежність *ІСК та рівня грамотності дорослого населення*).

Всі досліджувані країни розділили на групи залежно від рівня ВВП на душу населення станом на 2015 рік згідно з класифікацією World Bank (Таблиця 3), зокрема:

- країни з низьким рівнем доходів (\$ 1.025 і менше);
- країни з рівнем доходів нижчим середнім (від \$ 1.026 до \$ 4.035);
- країни з рівнем доходів вищим середнім (від \$ 4.036 до \$ 12.475);
- країни з високим рівнем доходів (\$ 12.475 і більше).

З метою оцінки впливу корупції на економіку встановимо низку гіпотез, які необхідно перевірити за допомогою емпіричних даних.

Гіпотеза 1.

У країнах з низьким рівнем життя характерний високий рівень корупції, який негативно впливає на добробут населення:

- спостерігається сильний взаємозв'язок між індексом сприяння корупції і ВВП на душу населення;
- у групах з середнім та високим рівнем ВВП на душу населення спостерігається менший вплив корупції на цей показник.

Гіпотеза 2.

Корупція менше поширена в країнах з більш високим рівнем життя населення:

- тривалість життя зменшується зі збільшенням неефективності розподілу державних коштів у галузі охорони здоров'я;
- найбільший зв'язок між рівнем грамотності дорослого населення і рівнем корумпованості проявляється в країнах з вищим середнім рівнем доходу.

Таблиця 3

Класифікація країн за рівнем ВВП на душу населення

Країни з низьким рівнем доходу	Країни з середнім доходом:		Країни з високим рівнем доходу
	з нижчим середнім рівнем доходу	з вищим середнім рівнем доходу	
Афганістан	Болівія	Азербайджан	Австралія
Бангладеш	Бутан	Албанія	Австрія
Бенін	В'єтнам	Алжир	Бахрейн
Буркіна-Фасо	Вірменія	Ангола	Бельгія
Бурунді	Гайана	Білорусь	Велика Британія
Гаїті	Гана	Болгарія	Гонконг
Гвінея	Гватемала	Боснія і Герцеговина	Греція
Гвінея-Бісау	Гондурас	Ботсвана	Данія
Ефіопія	Грузія	Бразилія	Естонія
Зімбабве	ДР Конго	Венесуела	Ізраїль
Камбоджа	Єгипет	Габон	Ірландія
Киргизстан	Замбія	Домініканська Респ.	Ісландія
Ліберія	Йорданія	Еквадор	Іспанія
Малі	Індія	Ірак	Італія
Мозамбік	Індонезія	Казахстан	Канада
Непал	Камерун	Китай	Катар
Нігер	Кенія	Колумбія	Кіпр
Південний Судан	Косово	Коста-Рика	Кувейт
Руанда	Кот-д'Івуар	Латвія	Литва
Сенегал	Лаос	Ліван	Люксембург
Східний Тимор	Марокко	Лівія	Нідерланди
Сьєрра-Леоне	Молдова	Маврикій	Німеччина
Таджикистан	Монголія	Малайзія	Нова Зеландія
Танзанія	Нігерія	Мексика	Норвегія
Того	Нікарагуа	Намібія	Оман
Уганда	Пакистан	Панама	Південна Корея
Центрально-Африканська Респ.	Парагвай	Перу	Польща
Чад	Сальвадор	Південно-Африканська Респ.	Португалія
	Судан	Македонія	Саудівська Аравія

	Узбекистан	Росія	Сінгапур
	Україна	Румунія	Словаччина
	Філіппіни	Сейшельські Острови	Словенія
	Шрі-Ланка	Сербія	Сполучені Штати Америки
		Суринам	Тринідад і Тобаго
		Таїланд	Фінляндія
		Туніс	Франція
		Туреччина	Чехія
		Туркменістан	Чилі
		Угорщина	Швейцарія
		Уругвай	Швеція
		Хорватія	Японія
		Чорногорія	
		Ямайка	

Джерело: <http://www.worldbank.org/>

Оцінка впливу корупції в усіх країнах вибірки

Ця вибірка становить 145 країн світу з різним рівнем доходів на душу населення за період 2012-2015 років (ряд даних становить 580 оглядів).

Середні значення показників у групі становлять:

- ІСК – 44 бали;
- ВВП на душу населення – \$ 13.845;
- очікувана тривалість життя при народженні – 70 років;
- рівень грамотності дорослого населення – 83%.

Залежність ВВП від рівня корупції загалом у світі

Для оцінки впливу корупції на ВВП використовуються показники:

1) індекс сприйняття корупції²⁴ (англ. Corruption Perceptions Index, CPI), який з 1995 року щорічно розраховується Transparency International для всіх країн світу. Країни у рейтингу впорядковані за показником рівня корупції, який базується на оцінках підприємців та аналітиків. У рейтингу за 2015 рік відображено сприйняття корупції у 167 країнах за шкалою від 100 (немає корупції) до 0 (сильна корупція).

Корупція – загальне позначення прихованої нелегальної діяльності, яка викривається лише у скандалах, розслідуваннях та судових позовах. Не існує дієвого способу оцінки усіх рівнів корупції у країнах / на територіях, що спирається на емпіричні дослідження. Спроби це зробити, такі як порівняння звітності про хабарництво, низки позовів та судових справ, що стосуються корупції, не можна використовувати як достовірні індикатори рівня корумпованості. Це швидше демонструє ефективність роботи прокурорів, судів чи ЗМІ, що розслідують та викривають корупцію. Найнадійнішим методом

²⁴ Дані отримані з <http://www.transparency.org/research/cpi/overview>.

порівняння відносних рівнів корупції за країнами є збір сприйняття та оцінювання корупції в державному секторі²⁵;

2) ВВП на душу населення²⁶ - розраховується як ВВП на одну особу, виражений у доларах США. Цей показник є мірою випуску продукції країни на душу населення в доларах постійної купівельної спроможності, при цьому нівелюється вплив інфляційних процесів. Вищий реальний ВВП на душу населення є показником вищого рівня життя. Рівень реального ВВП на душу населення в країні можна співставляти з показниками інших країн та виявляти, до якої категорії вони належать — до розвинених чи таких, які розвиваються

На Рис. 1 представлено залежність у цій групі країн між цими показниками. У світі за відповідний період спостерігалася пряма залежність між ІСК і ВВП на душу населення - збільшення ІСК на 1 пункт збільшує ВВП на душу населення в середньому на \$ 795. Слід зауважити, що зміна динаміки ВВП на душу населення пояснюється на 66% зміною ІСК.

Рис. 1.

Залежність між ВВП на душу населення та значенням ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:
<http://www.worldbank.org/>

Подібний результат оцінки впливу корупції на ВВП для 97 країн світу у 1997 році отримав Tanzi and Davoodi (2000)²⁷. У цьому дослідженні зазначається, що збільшення корупції призводить до зменшення ВВП.

В цій вибірці спостерігаються дві групи країн:

1) перша – це діапазон 10-50 балів ІСК (країни з середнім рівнем ВВП на душу населення, куди входять більшість постсоціалістичних країн, країн Латинської Америки та Африки)

2) *друга – це діапазон 60-90 балів ІСК (країни з високим рівнем ВВП на душу населення – розвинені західноєвропейські країни, окремі країни Азії, США й Канада).

²⁵ Дані отримані з <http://ti-ukraine.org/content/4043.html>.

²⁶ Дані отримані з <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?view=chart>.

²⁷ Corruption, Growth, and Public Finances Vito Tanzi, Hamid Reza Davoodi? November 01, 2000.

Залежність тривалості життя від рівня корупції загалом у світі

Для оцінки впливу корупції на тривалість життя використовується показник очікуваної тривалості життя від народження (чоловіків та жінок)²⁸, який розраховується Світовим банком відповідно до визначеної ним методології та ІСК.

В порівняльних дослідженнях очікувана тривалість життя часто застосовується як міра якості життя, розвитку і технічного прогресу, оскільки довге і здорове життя є важливою метою людей. Всі досягнення у сфері технологій мають слугувати цій меті²⁹.

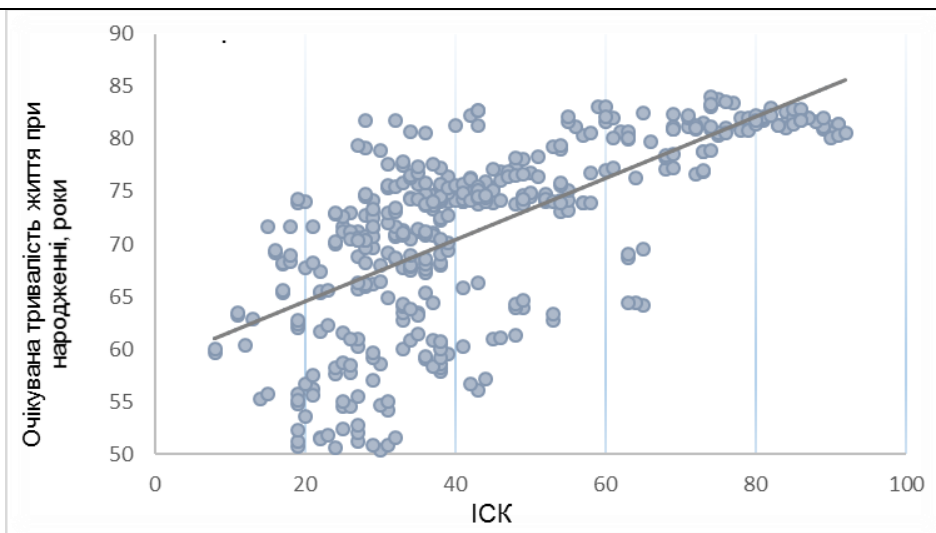
Аналізуючи вплив корупції на показник очікуваної тривалості життя при народженні, щодо цієї групи країн (рис. 2) слід зазначити, що існує пряма залежність між цими показниками. Зростання ІСК на один пункт призводить до зростання очікуваної тривалості життя на 0,29 року (104 дні). Збільшення ІСК на 3 пункти веде до збільшення очікуваної тривалості життя на 1 рік.

Зміна показника очікуваної тривалості життя при народженні пояснюється на 45% корупцією в цих країнах.

Рис. 2.

Залежність між очікуваною тривалістю життя при народженні та значенням ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:
<http://www.worldbank.org/>

Залежність рівня грамотності від рівня корупції загалом у світі

Для оцінки впливу корупції на рівень грамотності населення використовується показник рівня грамотності населення (чоловіки та жінки),

²⁸ Дані отримані з <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?view=chart>.

²⁹ <http://voxukraine.org/2015/04/01/life-expectancy-in-ukraine-why-is-it-so-low-ukr/>.

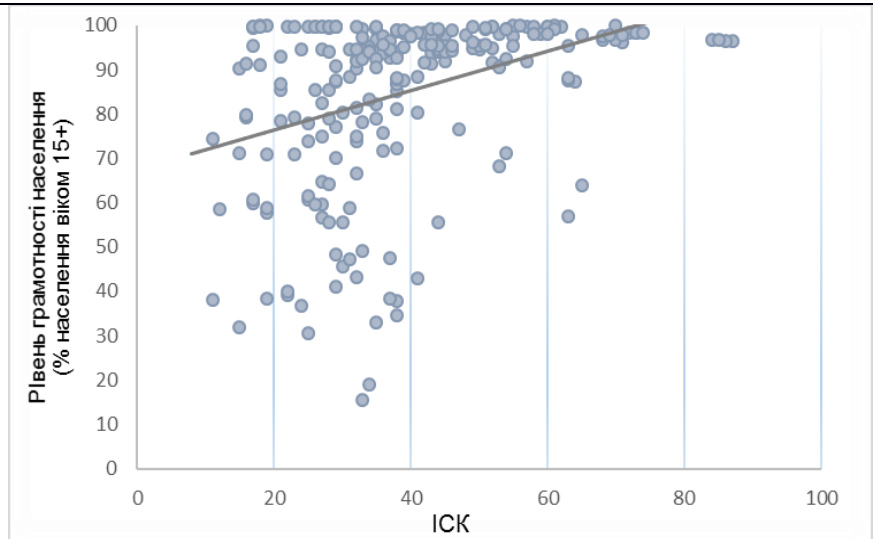
* Слід зазначити, що до 2012 року методологія оцінки ІСК була іншою і розраховувалася в діапазоні від 0 до 10.

старшого 15 років. За період 2012 – 2014 років застосовується показник, отриманий від World bank³⁰, а за 2015 рік – відповідний показник UNESCO³¹.

Рівень грамотності є показником, який демонструє якість освіти в країні. За його допомогою можна прогнозувати якість майбутньої робочої сили. Також використовується, щоби проаналізувати ефективність системи освіти загалом. Високий рівень грамотності передбачає потенціал системи освіти. Досягнення сфери освіти мають основоположне значення для подальшого інтелектуального зростання і соціально-економічного розвитку країни.

Рис. 3.
Залежність між рівнем грамотності дорослого населення та значенням ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:
<http://www.worldbank.org/>

На Рис. 3 представлено залежність між рівнем грамотності населення та рівнем корупції в цих країнах. Слід зважати на пряму залежність між цими показниками – зростання ІСК на 1 пункт призводить до збільшення рівня грамотності дорослого населення на 4%. Такий результат, перш за все, пояснюється наявністю в загальній вибірці великої кількості країн з низькими значеннями показника грамотності населення (від 33% до 70%).

Динаміка значення рівня грамотності населення пояснюється зміною рівня корупції (ІСК) лише на 12%³².

У Таблиці 4 представлено результати оцінки впливу корупції (ІСК) на визначені рівень ВВП на душу населення, тривалість життя та рівень грамотності населення у 145 країнах світу протягом певного періоду часу.

30 Дані отримані з <http://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS?view=chart>

31 Дані отримані з http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?DataSetCode=EDULIT_DS

32 В даній роботі головним завданням є визначення векторів впливу рівня корупції на економічне зростання, освіту та медицину в країнах з різним рівнем доходу, а не математичне моделювання даного впливу і емпіричні його розрахунки.

Таблиця 4

Оцінка впливу рівня корупції (ІСК) на показники розвитку країн загалом

	ВВП на душу населення, \$	Очікувана тривалість життя, роки	Рівень грамотності населення, %
а	- 20.621	58,6	67,5
Індекси ІСК	795	0,29	0,44
R²	0,66	0,45	0,12

Країни з високим рівнем доходу

Ця вибірка включає в себе 41 країну з високим рівнем доходу на душу населення, що становить більше \$ 12.475.

Середні значення показників у групі становлять:

- ІСК – 68 балів;
- ВВП на душу населення – \$ 38.738;
- очікувана тривалість життя при народженні – 79 років;
- рівень грамотності дорослого населення – 97%.

До країн цієї групи відносяться високорозвинені індустріальні або індустріально-аграрні держави. Головною їх особливістю є те, що це країни з ринковою економікою та стабільним економічним розвитком. В цій вибірці є країни – лідери рейтингу «Легкість ведення бізнесу» та рейтингу Всесвітнього економічного форуму «Світова конкурентоздатність». Економіка більшості з них базується на принципах вільного ринку та невтручання держави в бізнес-процеси.

Це країни з диверсифікованою промисловістю - конкурентоздатною, орієнтованою на сильний експорт та з перспективою до економічного зростання. Найпоширеніші такі галузі: високоточні технології та hi-tes (телекомунікації та біотехнології), фінансові послуги, фармакологічне і військово виробництво, радіоелектронна, нафтова та нафтохімічна промисловість, чорна та кольорова металургія, легка промисловість тощо.

Характерна велика кількість стабільних ТНК та малих і середніх підприємств, що демонструють високу продуктивність. Помірна інфляція, низьке безробіття, високі заробітні плати, розвинена інфраструктура – це ознаки економічної реальності більшості країн цієї групи. Отже, в основному це добре розвинуті ринкові економіки без помітної корупції, зосереджені на високотехнологічних галузях і сфері послуг.

Залежність ВВП від рівня корупції в країнах з високим рівнем доходу

У цій групі країн існує пряма залежність між ІСК і ВВП на душу населення - при зростанні ІСК на 1 пункт ВВП на душу населення збільшиться на \$ 884. Саме за рахунок цієї групи країн спостерігається такий сильний вплив від зміни ІСК на ВВП загалом у світі.

У цій групі країн залежність динаміки ВВП на душу населення від корупції (ІСК) пояснюється на 44%. В порівнянні з аналогічними дослідженнями спостерігається зниження частки, яку описує корупція. Такий феномен пояснюється тим, що в основному ІСК країн групи зосереджений в діапазоні 70-90, проте присутнє ще велике скупчення країн з низьким показником ІСК (35-60). Країни з низьким рівнем ІСК та високим рівнем доходу є країнами, які

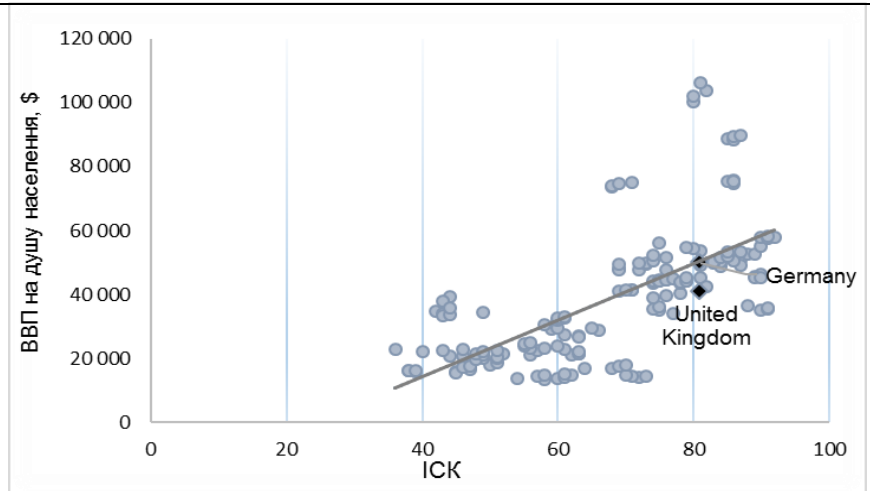
використовують природні ресурси для збагачення (в основному нафтогазову промисловість), що широко пов'язано з корупційними механізмами.

Рис. 4.

Залежність між ВВП на душу населення та значенням ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:

<http://www.worldbank.org/>

Залежність тривалості життя від рівня корупції в країнах з високим рівнем доходу

При збільшенні ІСК на 1 пункт очікувана тривалість життя зростає на 0,12 року (43 дні). Збільшення ІСК на 8 пунктів веде до збільшення очікуваної тривалості життя на 1 рік. Такий незначний зв'язок пояснюється високою очікуваною тривалістю життя в цих країнах та розвинутою медичною сферою, яка базується більше на страховій медицині, ніж на бюджетних видатках, що можуть бути використані неефективно.

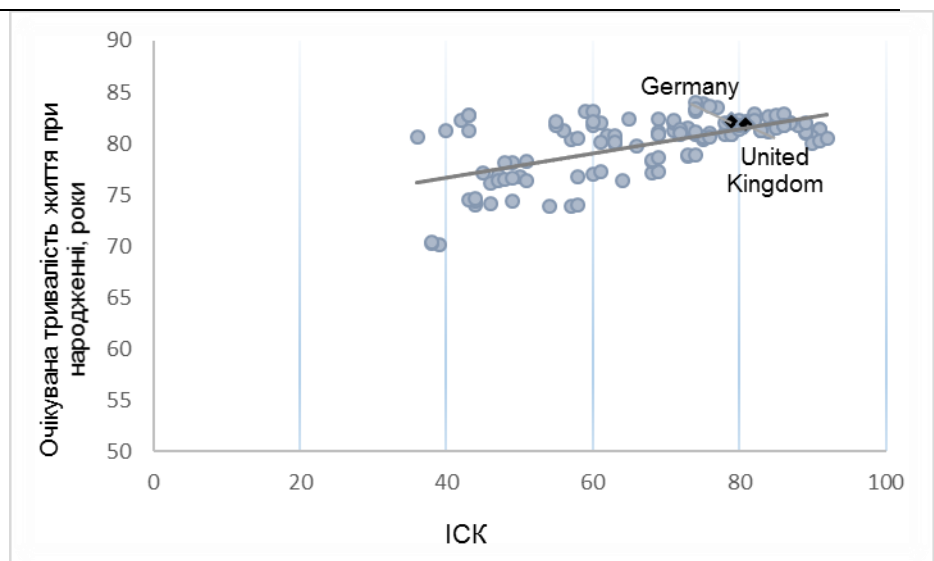
На тривалість життя у цих країнах корупція практично не впливає, оскільки пояснює показник тільки на 4%.

Рис. 5.

Залежність між очікуваною тривалістю життя при народженні та рівнем ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:

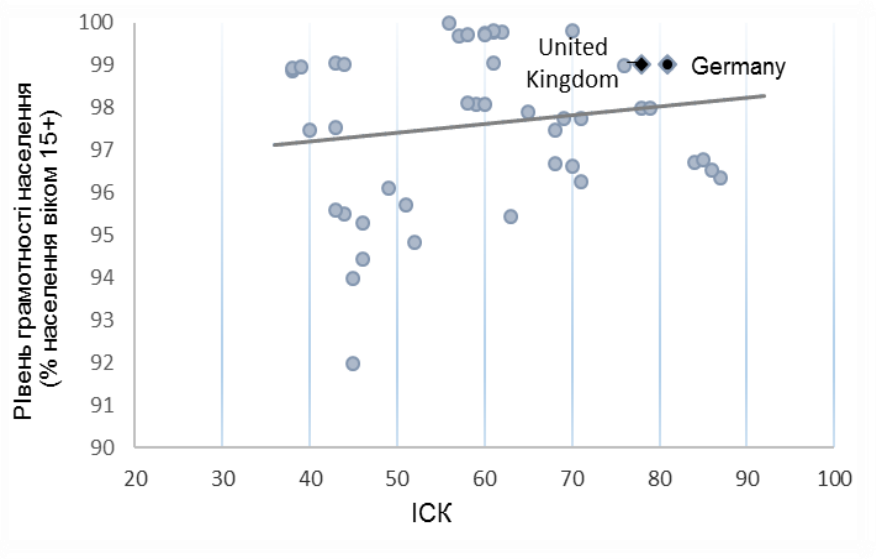
<http://www.worldbank.org/>

У цій групі країн спостерігається пряма залежність між ІСК та рівнем грамотності дорослого населення. Зменшення індексу корупції (ІСК) на 1 пункт призводить до збільшення рівня грамотності дорослого населення на 0,02%.

Рис. 6.

Залежність між рівнем грамотності дорослого населення та рівнем ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:

<http://www.worldbank.org/>

Така залежність між показниками пояснюється тим, що населення цієї групи країн високоосвічене, а в системі соціально-економічних відносин майже відсутня корупція. Середній рівень грамотності населення тут становить 97%. Вплив корупції на рівень освіченості в цих країнах мінімальний.

У Таблиці 5 представлено результати оцінки впливу корупції (ІСК) на рівень ВВП на душу населення, тривалість життя та рівень грамотності населення у 41 країні з високим рівнем доходу протягом 2012 – 2015 років.

Таблиця 5

Оцінка впливу рівня корупції (ІСК) на показники розвитку у країнах з високим рівнем доходу на душу населення

	ВВП на душу населення, \$	Очікувана тривалість життя, роки	Рівень грамотності населення, %
a	- 21.047	72,0	96,4
Індекс ІСК	884	0,12	0,02
R²	0,44	0,37	0,03

Країни з вищим середнім рівнем доходу

Ця вибірка складається з 43 країн з вищим середнім рівнем доходу на душу населення, що становить від \$ 4.036 до \$ 12.475.

Середні значення показників у групі становлять:

- ІСК – 40 балів;
- ВВП на душу населення – \$ 7.523;
- очікувана тривалість життя при народженні – 72 роки;
- рівень грамотності дорослого населення – 93%.

До цієї групи входять найрозвинутіші країни Центральної Азії, Африки, Латинської Америки, Карибського басейну, деякі європейські країни з перехідною економікою. Більшість із них – індустріально-аграрні країни, що динамічно розвиваються завдяки ефективній економічній політиці. Для цих країн характерний високий індекс економічної свободи, ринковий тип економіки або трансформаційний тип економічної системи від планової державної до ринкової.

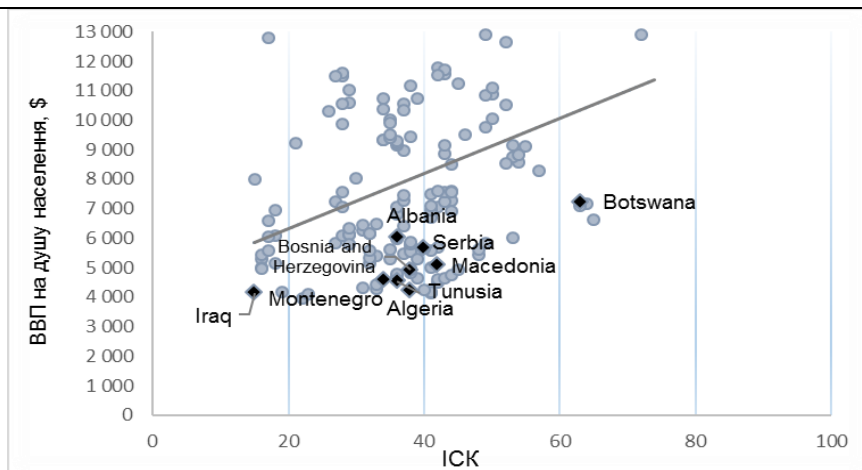
Багато країн цієї групи розвиваються завдяки великим запасам природного газу і нафти, входять до числа важливих експортерів паливних ресурсів. Основні галузі промисловості: нафтовидобувна та нафтопереробна, хімічна, машинобудівна та металообробна, харчова, легка та ін. Варто зазначити, що одними з основних галузей економіки є сфера послуг, де задіяна велика частка працездатного населення. Для цієї групи характерний високий темп економічного зростання та відкритість економіки, що підтверджується великою часткою прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій.

Залежність ВВП від рівня корупції в країнах з вищим середнім рівнем доходу

У цій групі країн існує пряма залежність між індексом ІСК і економічним розвитком (ВВП на душу населення). При зростанні ІСК (зменшенні корупції) на 1 пункт збільшується ВВП на душу населення на \$ 94 (Рис. 7).

Рис. 7.

Залежність між ВВП на душу населення та значенням ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:

<http://www.worldbank.org/>

Залежність економічного розвитку країни цієї групи (ВВП на душу населення) пояснюється динамікою індексу ІСК тільки на 14%.

Особливістю групи є те, що середній рівень ІСК = 40 балів, а більшість країн перебувають у діапазоні 30-50. Проте є винятки, наприклад Ангола, Ірак, Лівія, де ВВП на душу населення становить \$ 4.153, \$ 4.963 та \$ 5.449 відповідно, а ІСК – 15, 16 та 16, що значно послаблює силу впливу рівня корупції на ВВП на душу населення у групі.

Залежність очікуваної тривалості життя від рівня корупції в країнах з вищим середнім рівнем доходу

На Рис. 8 зображено залежність між очікуваною тривалістю життя та рівнем корупції (ІСК). У цій групі країн спостерігається пряма залежність між індексом ІСК та очікуваною тривалістю життя населення при народженні. Збільшення індексу ІСК (зменшення корупції) призводить до підвищення рівня очікуваної тривалості життя на 0,1 року (36 днів). Збільшення ІСК на 10 пунктів веде до збільшення очікуваної тривалості життя в середньому у групі на 1 рік.

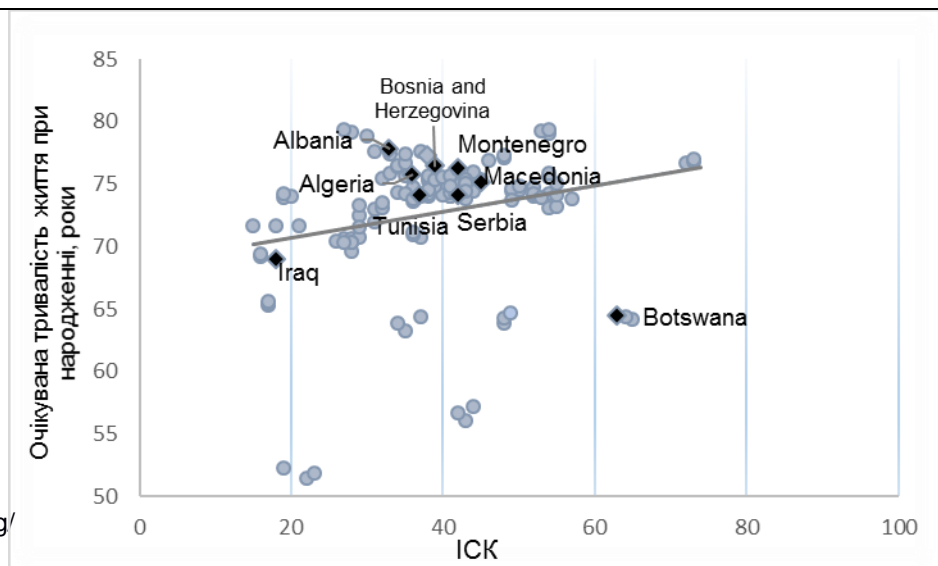
Зміна очікуваного рівня тривалості життя при народженні у групі пояснюється тільки на 5% зміною індексу ІСК.

Рис. 8.

Залежність між очікуваною тривалістю життя при народженні та значенням ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:

<http://www.worldbank.org/>

Залежність рівня грамотності населення від рівня корупції в країнах з вищим середнім рівнем доходу

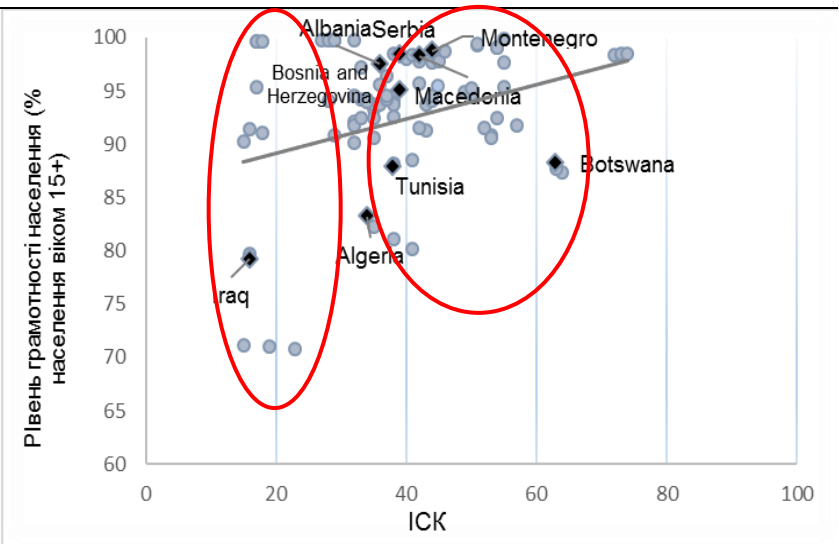
На Рис. 9 зображено взаємозв'язок між індексом ІСК та рівнем грамотності дорослого населення в країнах з вищим середнім рівнем доходу. Збільшення індексу ІСК (зменшення корупції) на 1 пункт призводить до збільшення на 0,2%

значення рівня грамотності населення в цій групі країн. Враховуючи значний рівень грамотності населення та низькі рівні значення індексу ІСК, можна виокремити дві групи країн:

- перша – країни, де значення ІСК перебуває в діапазоні 0-30. До цієї групи належать декілька країн зі значенням рівня грамотності дорослого населення на рівні від 75% до 95%;
- друга – країни зі значенням ІСК в діапазоні 30-80, де справедливість гіпотези підтверджується, оскільки вибірка країн є одноріднішою.

Рис. 9.

Залежність між рівнем грамотності дорослого населення та значенням ІСК, 2012-2015pp.

Джерело:

<http://www.worldbank.org/>

Враховуючи таку неоднорідність, можна стверджувати, що рівень грамотності в цих країнах незначною мірою описується зміною індексу ІСК. Є інші фактори, які впливають насамперед на цей показник.

У Таблиці 6 представлено результати оцінки впливу корупції (ІСК) на рівень ВВП на душу населення, тривалість життя та рівень рівень грамотності населення у 43 країнах з вищим середнім рівнем доходу протягом 2012 – 2015 років.

Таблиця 6

Оцінка впливу рівня корупції (ІСК) на показники розвитку у країнах з вищим середнім рівнем доходу на душу населення

	ВВП на душу населення, \$	Очікувана тривалість життя, роки	Рівень грамотності населення, %
a	4.449,8	68,6	85,91
Індекс ІСК	93,6	0,10	0,16
R²	0,14	0,05	0,03

Країни з нижчим середнім рівнем доходу

Ця вибірка складається з 33 країн з нижчим середнім рівнем доходу на душу населення, що становить від \$ 1.026 до \$ 4.035.

- Середні значення показників у групі становлять:
- ІСК – 32 бали;
- ВВП на душу населення – \$ 2.270;
- очікувана тривалість життя при народженні – 66 років;
- рівень грамотності дорослого населення – 82%.

Переважають це аграрно-індустріальні країни, розташовані в Центральній або Південній Америці, Азії та Африці, а також Україна, Грузія. Економіки змішаного типу при сильному державному секторі. Деякі з цієї групи — слабозвинуті аграрні країни з багатоукладним господарством або індустріальні держави, що розвиваються, де відносна значущість аграрного сектору в економіці поступово зменшується.

Основні галузі промисловості: харчова, легка, машинобудівна, гірнична, металургійна, деревопереробна, нафтова і текстильна. В більшості країн провідні позиції в економіці займають монополістичні групи, яким належать найбільші промислові підприємства, і де діє схема «кредити — корупція — борги — залежність — контрольованість». Для цієї групи характерний великий зовнішній борг, інфляція, нерівномірний розподіл доходів, політична невизначеність, торговельні перешкоди тощо. Політична система, характерна для більшості, – демократія, що розвивається.

Залежність ВВП від рівня корупції в країнах з нижчим середнім рівнем доходу

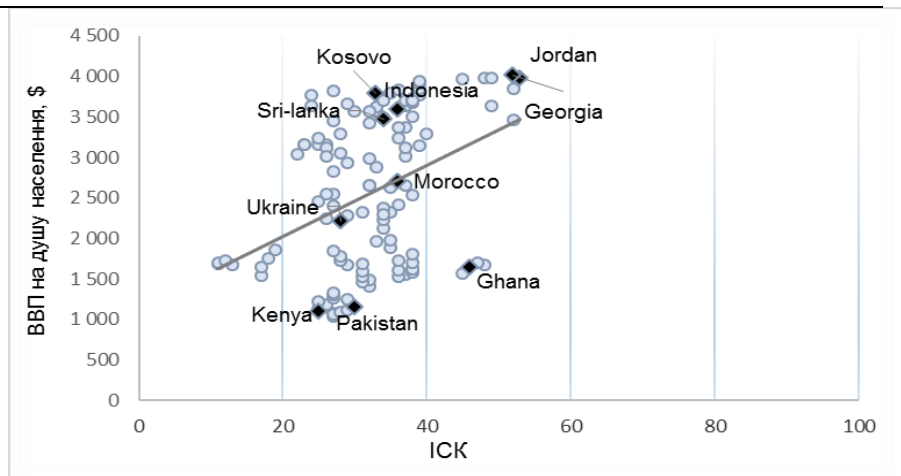
На Рис. 10 представлено залежність між індексом ІСК та економічним розвитком (ВВП на душу населення) для країн з нижчим середнім рівнем доходу. Зниження корупції (збільшення ІСК) призводить до зростання ВВП в середньому у групі на \$ 44.

Рис. 10.

Залежність між ВВП на душу населення та значенням ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:

<http://www.worldbank.org/>

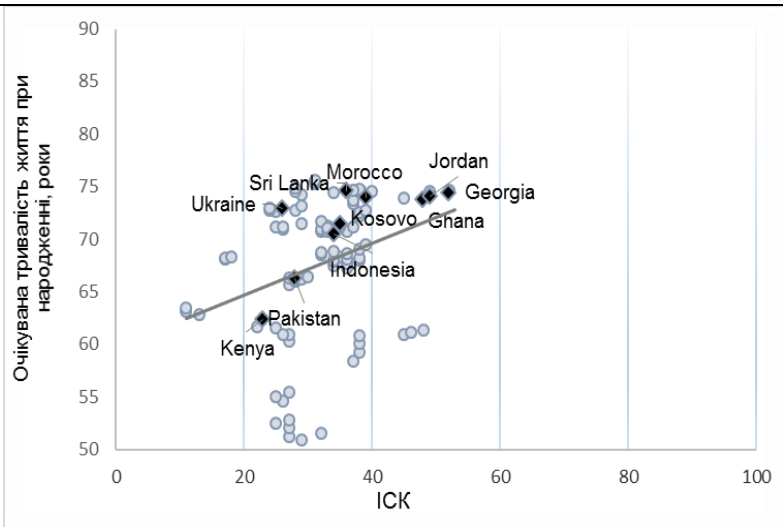
На динаміку ВВП на душу населення (в доларах США) тут впливають інші фактори. Зміна цього показника тільки на 15% пояснюється корупційними чинниками (змінною значення ІСК).

Залежність тривалості життя від рівня корупції в країнах з нижчим середнім рівнем доходу

Спостерігається пряма залежність між індексом ІСК та очікуваною тривалістю життя при народженні для країн з нижчим середнім рівнем доходу (Рис. 11). Збільшення значення індексу ІСК на 1 пункт збільшує очікувану тривалість життя населення цих країн на 0,25 року (90 днів). Збільшення ІСК на 4 пункти веде до збільшення очікуваної тривалості життя на 1 рік. Зміна очікуваної тривалості життя населення цих країн пояснюється виключно на 9% динамікою індексу ІСК.

Рис. 11.

Залежність між очікуваною тривалістю життя при народженні та значенням ІСК, 2012-2015pp.

Джерело:

<http://www.worldbank.org/>

Залежність рівня грамотності від рівня корупції в країнах з нижчим середнім рівнем доходу

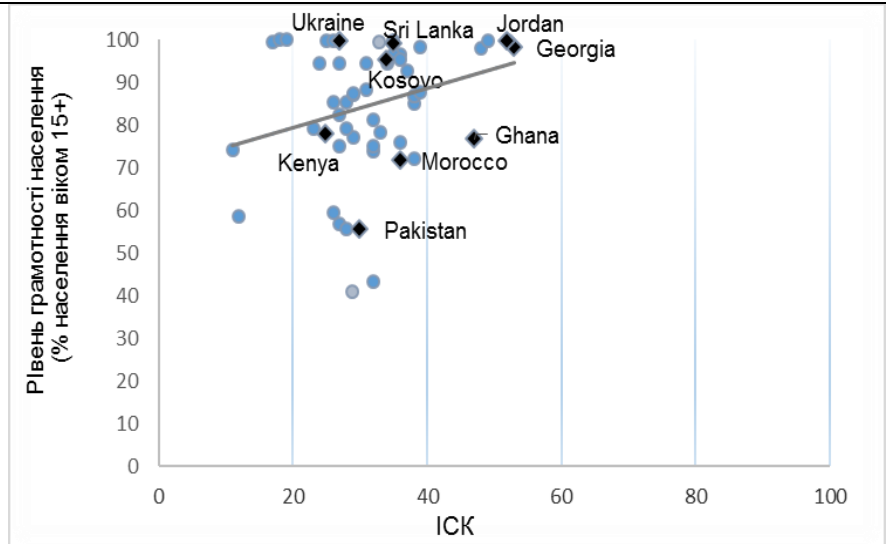
У цій групі країн спостерігається пряма залежність між збільшенням індексу ІСК (зменшенням корупції) та підвищенням рівня грамотності дорослого населення (Рис. 12). Збільшення значення ІСК на 1 пункт призводить до підвищення рівня грамотності дорослого населення на 0,5%. Рівень корупції не має вирішального впливу на динаміку рівня грамотності населення, оскільки пояснює виключно на 7% зміною показника ІСК.

Рис. 12.

Залежність між рівнем грамотності дорослого населення та значенням ІСК, 2012-2015рр

Джерело:

<http://www.worldbank.org/>

У Таблиці 7 представлено результати оцінки впливу корупції (ІСК) на рівень ВВП на душу населення, очікувану тривалість життя при народженні та рівень грамотності дорослого населення у 43 країнах з нижчим середнім рівнем доходу протягом 2012 – 2015 років.

Таблиця 7

Оцінка впливу рівня корупції (ІСК) на показники розвитку у країнах з нижчим середнім доходом на душу населення

	ВВП на душу населення, \$	Очікувана тривалість життя, роки	Рівень грамотності населення, %
а	1.143	59,8	70,0
Індекс ІСК	43,8	0,25	0,46
R²	0,15	0,09	0,07

Країни з низьким рівнем доходу

Ця вибірка складається із 28 країн з низьким рівнем доходу на душу населення, що становить \$ 1.025 і менше.

Середні значення показників у групі становлять:

- ІСК – 27 балів;
- ВВП на душу населення – \$ 635;
- очікувана тривалість життя при народженні – 59 років;
- рівень грамотності дорослого населення – 56%.

Група включає в себе типові африканські слаборозвинені економічні системи, кілька азійських країн і невеликі країни-острови. Більшість із них перебувають у нестабільному політичному стані: тривалі громадянські війни, міжетнічні конфлікти, державні перевороти, військове правління тощо.

Зазвичай економіки цих країн страждають від затяжної системної кризи.

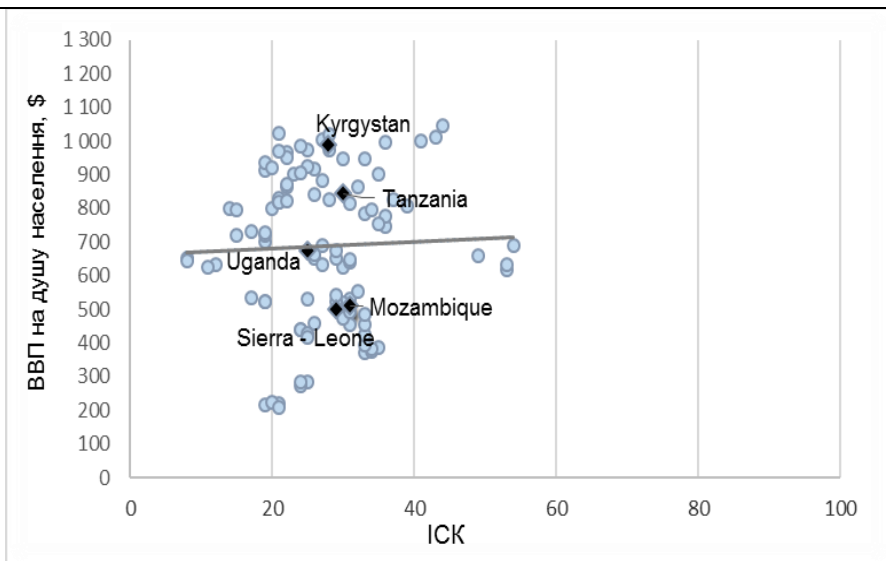
Основа господарської діяльності — традиційне сільське господарство, яке забезпечує найзначнішу частку національного прибутку і надає роботу більшості працездатного населення. Для цих країн характерний дуже низький індекс людського розвитку.

Залежність ВВП від рівня корупції в країнах з низьким рівнем доходу

У цій вибірці не спостерігається впливу індексу ІСК на економічний розвиток країн, який виражений в показнику (ВВП на душу населення в доларах США). Відсутність впливу пояснюється економічною та політичною нестабільністю. Ключовим фактором є те, що ВВП цих країн розраховується у доларах США (перераховано за ринковим або офіційним обмінним курсом), а національні валюти даних знецінюються.

Рис. 13.

Залежність між ВВП на душу населення та рівнем ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:
<http://www.worldbank.org/>

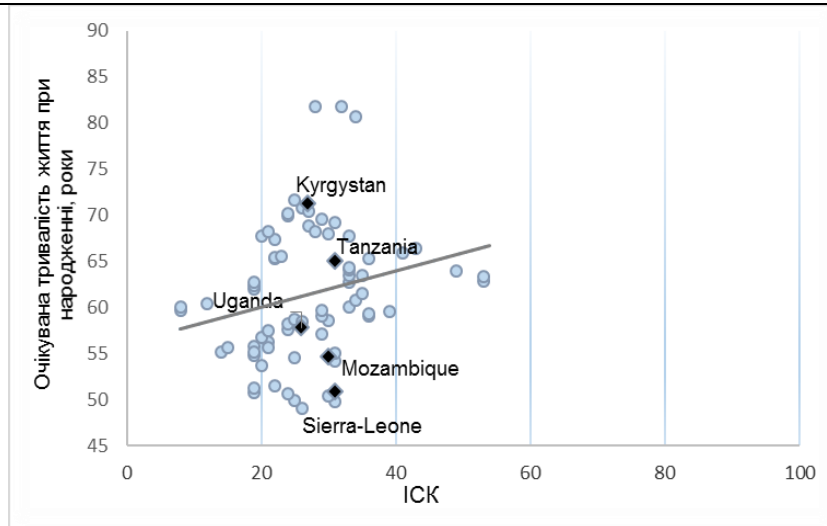
З метою точнішого визначення впливу корупції на економічний розвиток групи необхідно досліджувати різноманітні сфери господарської діяльності (не показник ВВП на душу населення), а також брати для оцінювання складові індексу ІСК (або інших індексів, якими можна виміряти рівень корупції у цих сферах).

Залежність тривалості життя від рівня корупції в країнах з низьким рівнем доходу

На Рис. 14 зображено залежність між очікуваною тривалістю життя при народженні та рівнем корупції (індексом ІСК). Тільки 5% показника очікуваної тривалості життя пояснюється зміною значення ІСК. Збільшення на 1 пункт значення ІСК призводить до збільшення очікуваної тривалості життя на 0,2 року (72 дні). Збільшення ІСК на 5 пунктів веде до збільшення очікуваної тривалості життя на 1 рік.

Рис. 14.

Залежність між очікуваною тривалістю життя при народженні та значенням ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:

<http://www.worldbank.org/>

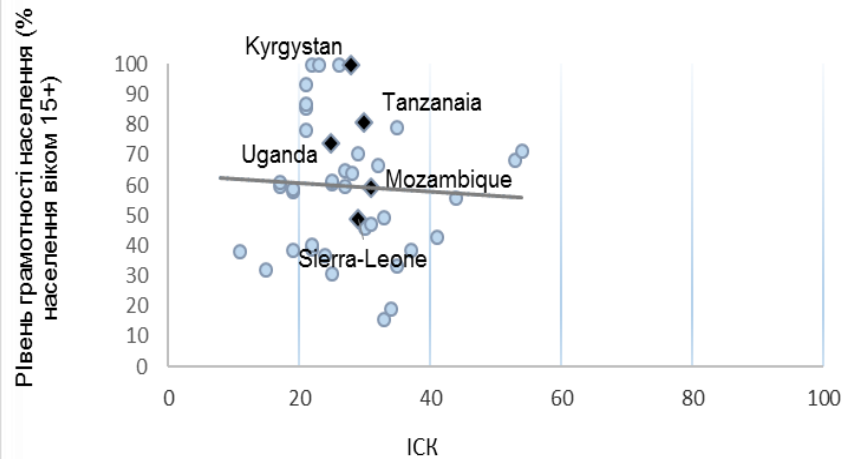
Залежність рівня грамотності від рівня корупції в країнах з низьким рівнем доходу

У цій групі країн спостерігається зворотний зв'язок між значенням індексу ІСК та рівнем грамотності населення. Зв'язок є слабким, проте він вказує на загальну динаміку.

Серед причин такого впливу можна виокремити низький рівень освіченості населення, складні економічні умови проживання та значну диверсифікацію самої групи країн (значення від 19% у Нігері та 30% у Гвінеї до 99% у Киргизстані та Таджикистані).

Рис. 15.

Залежність між рівнем грамотності дорослого населення та рівнем ІСК, 2012-2015рр.

Джерело:

<http://www.worldbank.org/>

У Таблиці 8 представлено результати оцінки впливу корупції (ІСК) на рівень ВВП на душу населення, тривалість життя та рівень грамотності населення у 43 країнах з низьким рівнем доходу протягом 2012 – 2015 років.

Таблиця 8

Оцінка впливу рівня корупції (ІСК) на показники розвитку у країнах з низьким доходом рівнем доходу на душу населення

	ВВП на душу населення, \$	Очікувана тривалість життя, роки	Рівень грамотності населення, %
а	659	56,1	63,7
Індекса ІСК	1,01	0,20	-0,14
R²	0,01	0,05	0,01

СТАН КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

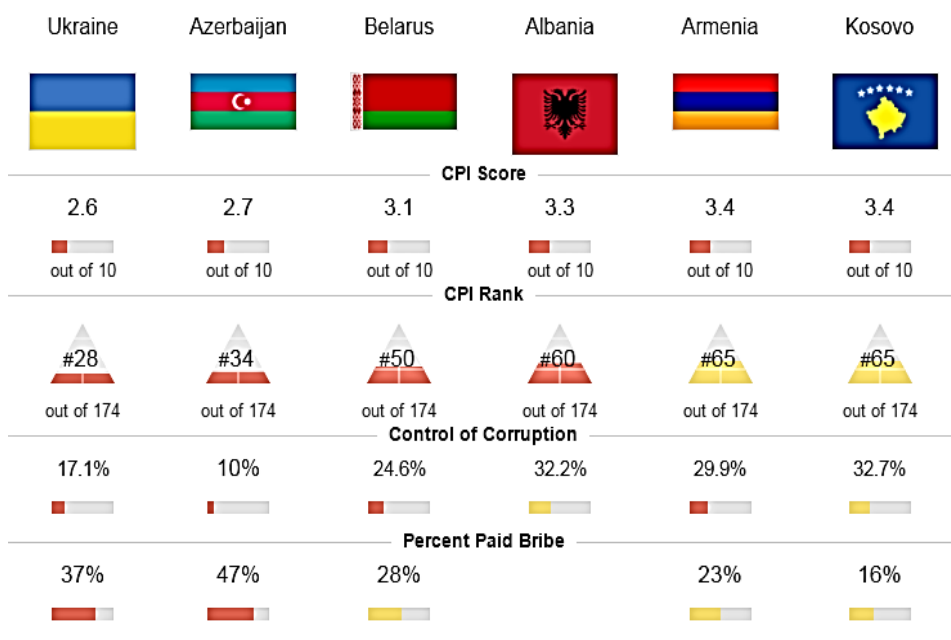
Досліджувані показники в Україні:

- ІСК у 2015 році - 27 балів;
- ВВП на душу населення у 2015 році – \$ 2.824;
- очікувана тривалість життя у 2014 році - 71 рік;
- рівень грамотності дорослого населення у 2015 році – 99,7%.

Україна є однією з найкорумпованіших держав Європи (Рис. 17). Через готовність сприйняття українським суспільством корумпованого типу поведінки і відсутність реальної протидії корупція стає нормою поведінки на державному, регіональних і місцевих рівнях.

Рис. 17.

Найкорумпованіші держави Європи.

Джерело:

<http://country-corruption.findthedata.com>

За даними дослідження Global Corruption Barometer 2015/16³³ протестувати проти корупції сьогодні готові 68% українців. Проте вийти на вулицю для цього згодні лише 36%. Це обумовлено багатьма причинами: 43% опитаних вважають, що за останні два роки рівень корупції в Україні значно зріс, 74% впевнені, що державний сектор корумпований, 80% охарактеризували дії уряду у боротьбі з корупцією як нерезультативні. Лише 4% опитаних вважають, що державна антикорупційна боротьба має хоч якийсь результат. При цьому 83% зазначили що важливо мати особистий контакт під час вирішення питань у

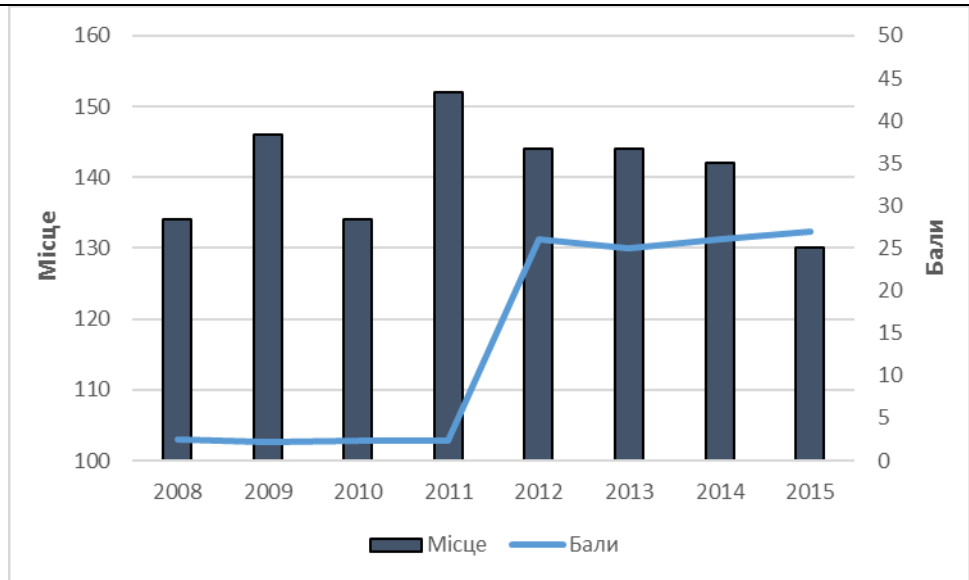
³³ http://www.transparency.org/research/gcb/gcb_2015_16/0/

державному секторі, а 84% - що урядом країни керують організації, що діють у власних інтересах.

У 2015 році Україна зайняла 130-у позицію серед 168 досліджених країн у рейтингу Індексу сприйняття корупції. Значення індексу ІСК становить тільки 27 балів зі 100 можливих. Аналогічне значення індексу мають такі країни: Іран, Непал, Камерун, Нікарагуа, Парагвай, Коморські Острови.

Рис. 18.

Україна у світовому рейтингу Індексом сприйняття корупції за

Джерело:
<http://www.transparency.org/>

«Українці вже багато років показують владі жовту картку недовіри. Дослідження минулих років встановило, що довіра до церков удвічі вища за довіру до судів. Цьогорічне опитування виявило, що народні настрої погіршуються, адже 80% вважають взагалі нерезультативними дії влади та впевнені, що країною керують кілька осіб з оглядом на власні інтереси. На тлі цих невтішних цифр, а також зважаючи на зростання масового незадоволення українців діями правоохоронних та судових органів, дуже серйозним тривожним сигналом є готовність кожного третього вийти на вулицю захищати свої права. Цифри свідчать, що жовта картка ризикує перетворитися на червону³⁴» - Олексій Хмара, колишній виконавчий директор ТІ Україна.

34 <http://ti-ukraine.org/what-we-do/research/4185.html>.

Рис. 19.

Динаміка корупції у країнах колишнього СРСР (крім Балтії).

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Вірменія		2,5	2,5			3,0
Азербайджан		1,7	1,5	2,0	2,0	1,8
Білорусь	3,9	3,4	4,1		4,8	4,2
Грузія		2,3			2,4	1,8
Казахстан		2,3	3,0	2,7	2,3	2,4
Киргизстан		2,2				2,1
Молдова		2,6	2,6	3,1	2,1	2,4
Росія	2,4	2,4	2,1	2,3	2,7	2,7
Таджикистан						1,8
Україна	2,8	2,6	1,5	2,1	2,4	2,3

Джерело:

<http://www.transparency.org/>

У 2015 році Україна має вищий рівень корупції (130-е місце), ніж п'ять членів Євразійського економічного союзу – Вірменія (95-е), Білорусь (107-е), Росія (119-е), Казахстан (123-є) і Киргизстан (123-є). Серед 15 колишніх радянських республік лише три центральноазіатські держави мають вищий рівень корупції, ніж Україна.

Грузія та Молдова, які уклали Угоду про асоціацію з ЄС, посідають значно вищі місця в рейтингу, ніж Україна, – 48-е і 103-є відповідно³⁵.

Можна з певністю сказати, що корупційні процеси в Україні набули найбільш небезпечних і поширених соціально-негативних форм. Зазвичай українці не усвідомлюють всієї глибини проблеми, а лише стверджують, що вони дають хабарі, бо думають, що це нормально й очікувано і іншого виходу немає.

Згідно з даними дослідження «Стан корупції в Україні»³⁶, тільки 37,4% населення кажуть, що корупцію ніколи не можна виправдати. Майже третина (27,5%) вважають, що в більшості випадків корупція не може бути виправдана, 22,3% виправдовують корупцію. Головний аргумент - якщо чиновникам можна порушувати закон та брати хабарі, то чому звичайні громадяни повинні стояти осторонь? Також вони впевнені, що без неформальних доплат в Україні неможливо отримати належні послуги.

В суспільстві домінує думка, що однією з головних причин корупції є бідність, тобто без бідності не було б і корупції. Бідність і корупція стали сьогодні головною національною загрозою для будь-якої країни. А для сучасної України бідність стала не тільки хронічним явищем, визначаючи спосіб життя більшої частини населення, але і фактором поляризації суспільства, його поділу на дуже

35 Т. Кузьо «Що заважає викоринити корупцію в Україні?». - Режим доступу: <http://gazeta.ua/>.

36 Порівняльні результати загальнонаціональних соціологічних досліджень 2007, 2009, 2011 та 2015 років про стан корупції в Україні. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf.

заможних і дуже бідних при катастрофічному зменшенні середнього прошарку суспільства³⁷.

Але в цьому випадку дуже важливо визначити: корупція є наслідком бідності чи ж її причиною? Спираючись на наше дослідження, можна стверджувати, що корупція є причиною бідності, адже вона веде до зростання тіньової економіки, зрощення владних структур, підвищення рівня економічної злочинності, а також викликає неминучу моральну деградацію суспільства та різко знищує середній клас, чітко розмежувавши багатих та бідних. Це все призводить до зниження якості життя та зубожіння населення.

Топ-10 найпоширеніших корупційних діянь в Україні

1. Корупція в навчальних закладах (викладачі продовжують вимагати хабарі у студентів, в садках і школах - побори на ремонт та інші "необхідні заходи").

2. Корупція під час оформлення документів на землю при приватизації та виділенні земельних ділянок.

3. Благодійні внески в лікарнях, стягування плати за безкоштовні послуги.

4. Корупція при призові у військоматах (відсутність єдиного електронного реєстру призовників дозволяє продавати "справи").

5. Зайві платежі при оформленні закордонних паспортів.

6. Корупція в житлово-комунальній сфері (зокрема, при підключенні автономного опалення).

7. Корупція в судах.

8. Корупція в правоохоронних органах (зокрема, нарікання на непрозорість переатестації правоохоронців і прокурорів).

9. Корупція при перетині кордону в зоні АТО (хабарі за вантажі та позачерговий проїзд).

10. Корупція в податковій, на митниці.

Отже, корупція заповонила майже всі сфери життя українців. Тому антикорупційну боротьбу потрібно стратегічно визначити. Безумовно, це повинен бути системний підхід у вигляді взаємодії держави і бізнесу та «нової еліти», громадянського суспільства.

37 Щур Н. О. Бідність і корупція — загрозові виклики сучасності [Текст] / Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 27 трав. 2011 р. : у 2 т. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, С. В. Загороднюка. — К.: НАДУ, 2011. — Т. 2. — С. 310-312.

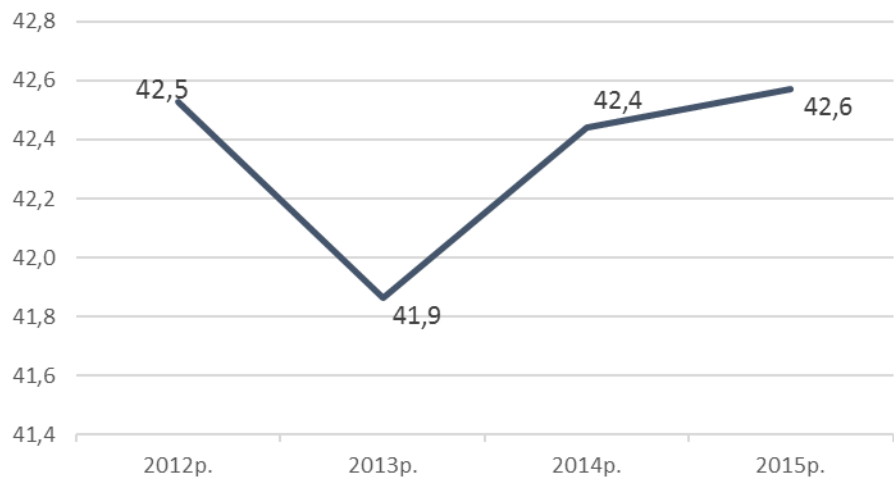
ВИСНОВОК

Корупція є однією з основних загроз не тільки для економічного зростання, а й для соціально-економічного розвитку країн, яка негативно впливає на якість життя всього населення.

Необхідно відзначити той факт, що корупція – це транснаціональне явище, що спричиняє явні економічні наслідки та стримує економічний розвиток, тому антикорупційна діяльність на загальнонаціональному рівні стала як ніколи затребуваною. Підтвердженням цього є те, що середній рівень ІСК у світі за період 2012-2015 років становить лише 44 бали зі 100 можливих. Спостерігається тенденція до нерівномірного і дуже повільного зростання цього індексу з року в рік. Для вирішення цієї проблеми потрібно діяти глобально та системно, а не локально.

Рис. 16.

Середнє значення ІСК у світі (145 країн), 2012-2015 рр.

Джерело:

<http://www.transparency.org/>

Корупція може впливати на економічне зростання як лінійно, так і нелінійно. Це також підтверджено певною кількістю емпіричних досліджень (Li, Xu, and Zou (2000), Sachs and Warner (1995) тощо). Таким чином, корупція може стримувати економічне зростання, або не впливати на нього, або ж навіть злегка стимулювати.

При дослідженні впливу корупції на ВВП на душу населення яскраво видно регіональну відмінність країн та неоднорідність за рівнем людського розвитку, через що проявляється істотна відмінність у показниках впливу корупції на економічне зростання між країнами ОЕСР, Азії, Африки і Латинської Америки. Це також підтверджує дослідження Gyimah-Brempong and Samacho (2006): якщо в країнах Азії та ОЕСР скорочення корупції на 1% збільшує

зростання доходів на душу населення на 0,17%, то в Латинській Америці - на 0,26%, в Африці - на 0,28%³⁸.

Також, згідно з нашим дослідженням, взаємозв'язок між корупцією й економічним зростанням найбільш чітко виражений для колишніх соціалістичних країн та для країн, що відносяться до латиноамериканської та африканської культур, і майже зовсім не простежується такий зв'язок для розвинутих країн західноєвропейської і східноазіатської культур.

Варто зазначити, що в цій вибірці виділяються країни, що належать до пострадянського простору. Для таких країн характерний високий рівень корупції через популярність та привабливість для населення патронально-клієнтальних відносин. Це пояснюється складністю трансформаційних процесів у пострадянському просторі, тому населення не шукає інших шляхів, окрім як вступити в корупційні відносини. В таких країнах цілі клани та клієнти, що їх обслуговують, мали найбільші можливості для агресивного накопичення ресурсів та присвоєння влади, для чого активно використовували недосконалість законодавства та слабкість державних інституцій. Добре організовані кланові структури зацікавлені і в подальшому збереженні правової невизначеності, непрозорості в прийнятті державних рішень, відсутності громадського контролю над монополіями та збереженні тісних залаштункових зв'язків з корумпованими чиновниками³⁹ ⁴⁰. Саме тому корупція стала невід'ємною частиною посткомуністичного ладу. В такому суспільстві вона є всеосяжною, системною та структурною.

Натомість серед країн із високим рівнем корупції та іншим типом соціально-економічних та політичних умов також небагато хто досяг успіху в подоланні цього явища. Серед них найкращі результати мають Гонконг та Сінгапур. Зараз вони – одні з найчистіших країн, за даними індійської міжнародної організації Transparency International. Хоч це і авторитарні держави, але вони змогли подолати корупцію та розгорнули дуже дієву антикорупційну кампанію. Інші країни, зокрема Гватемала, Шрі-Ланка і Гана, досягли певного прогресу у 2015 році завдяки групам громадських активістів, але повноцінне подолання корупції ще попереду⁴¹.

Відповідно до наших оцінок, найтісніший зв'язок між корупцією та економічним зростанням спостерігається у країнах з нижчим середнім рівнем доходу на душу населення, менш тісний – у країнах з вищим середнім рівнем доходу, та дуже легкий зв'язок між корупцією і економічним зростанням спостерігається у країнах з низьким рівнем доходу, що обумовлюється як

38 Про «азіатський корупційний парадокс» див. також: Wedeman (2002).

39 Геннадій Коржов. Олігархія як модель обмеженої модернізації // Український соціум. — 2007. — Вип. 1. — С. 104—114.

40 Шайо А. Клієнтизм та здирство: корупція в перехідному періоді // Політична корупція перехідної доби: Скептичний погляд / За ред. С. Коткіна[en] та А. Шайо. — К.: К.І.С., 2004. — С. 3. — ISBN 966-8039-47-5.

41 І. О. Ревак «Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження». - Львів: ЛьвДУВС, 2011. — 220 с.

регіональними, так і соціально-економічними та політичними чинниками (Таблиця 9).

Таблиця 9

Вплив корупції на рівень ВВП на душу населення, очікуваної тривалості життя та грамотності дорослого населення

	Низький рівень доходу, \$	Середній рівень доходу:		Країни з високим рівнем доходу, \$	Всі країни
		нижчий середній, \$	вищий середній, \$		
ВВП на душу населення	+1,02	+43,9	+93,6	+884	+795
Очікувана тривалість життя при народженні	+0,2	+0,2	+0,1	+0,1	+0,3
Рівень грамотності дорослого населення	-0,3	+0,5	+0,2	+0,02	+0,4

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст. 2056

Що таке корупція і як з нею боротися? / Френсіс Фукуяма - [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

Клієнтизм та здирство: корупція в перехідному періоді / Шайо А. // Політична корупція перехідної доби: Скептичний погляд / За ред. С. Коткіна[en] та А. Шайо. — К.: К.І.С., 2004. — С. 3. — ISBN 966-8039-47-5.

Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / І. О. Ревак. - Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.

Що заважає викоринити корупцію в Україні? / Т. Кузьо.- Режим доступу:

Бідність і корупція — загрозові виклики сучасності / Щур Н. О. / Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 27 трав. 2011 р.: у 2 т. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, С. В. Загороднюка. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 2. – С. 310-312.

Протидія економічній корупції / Орлов П. І., Волобуєв А. Ф., Осика М. І. та ін. - Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2012.

Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015 / Київський міжнародний інститут соціології. / Київ 2015

Напрями запобігання та протидії корупції на державній службі: морально-ідеологічний аспект /Молдован Е.С./ Хмельницький центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій.

Окремі аспекти реформування правового забезпечення протидії корупції у сфері державного управління України /Новіков О. В./ Кафедра регіонального управління та місцевого самоврядування НАДУ.

Вплив корупції на бізнес-середовище /Волошенко А. В./ Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика / Європейські перспективи № 1, 2014

Теоретико-методологічні засади детінізації економіки та протидія корупції в Україні в умовах глобалізації /Флейчук М. І./ Національний інститут стратегічних досліджень / Київ 2010

Корупція, демократія та інвестиції в Україні /Ян Нойце, Андріян Каратницький/ KAS policy paper, Київ, 2008 р.

Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.

Основні напрямки державної політики щодо протидії корупції в Україні /Марчук М. П./ Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України / «Молодий вчений» № 3 (30) / березень, 2016 р.

Прес-реліз «Лише на один бал піднялась Україна у світовому рейтингу сприйняття корупції» /27.01.2016/ Transparency International Україна

Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії /Бусол О. Ю./ НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - Київ, 2015. - 479 с.

Олігархія як модель обмеженої модернізації /Коржов. Г./ Український соціум. — 2007. — Вип. 1. — С. 104—114.

Інформаційний бюлетень «Бюрократ» № 3-4, 2005 р.

Корупція в Україні: сутність, причини, наслідки / І. М. Шабас.- Науково-практична Інтернет-конференція 14.05.2013 - Секція № 2

Електронний ресурс:

Corruption: Costs and Mitigating Strategies - IMF/ May 11, 2016

Institutions and the relation between corruption and economic growth / Wouter Ebben & Albert de Vaal Radboud / NiCE Working Paper 09-104, January, 2009

Exploring the links between corruption and growth / Andrew Hodge, Sriram Shankar, D.S. Prasada Rao, and Alan Duhs, School of Economics Discussion Paper No. 392, June 2009, School of Economics, The University of Queensland. Australia

Exploring the links between corruption and growth / D.S. Prasada Rao, and Alan Duhs. - School of Economics Discussion Paper No. 392, Leff (1964) and Huntington (1968)

Political corruption. An Introduction to the Issues / Inge Amundsen – Chr. Michels Institute, Bergen, 1999, p.3; [Electronic resource]. – Way of access:

Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures / Tanzi, Vito (1998), IMF Working Paper, WP/98/63. P.9

Corruption, Public Investment and Growth / Tanzi, Vito and Hamid R. Davoodi (1997) / IMF Working Paper, WP/97/139

Corruption, Growth, and Public Finances (November 2000) / Tanzi, Vito and Davoodi, Hamid R., / IMF Working Paper, Vol., pp. 1-27, 2000

Economic development / Michael P. Todaro, Stephen C. Smith. -- 11th ed.

The Effects of Corruption on Investment, Growth, and Government Expenditure / Mauro, Paolo (1996), International Monetary Fund Working Paper, WP/96/98.

The Effects of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditure: A Cross-Country Analysis / Mauro, Paolo (1997) / in Ann Elliott Kimberly, Corruption and the Global Economy, Washington D.C, 83-107.

How Taxing Is Corruption on International Investors? / Wei, Shang-Jin (1997), / NBER Working Paper Series, WP 6030

Why Is Corruption So Much More Taxing Than Tax? Arbitrariness Kills / Wei, Shang-Jin (1997) / NBER Working Paper Series, WP 6255

Corruption and Economic Growth in China: An Empirical Analysis / Nicholas D'Amico John Carroll University, 2015

An Overview of International Development Perspectives in History: Focus on Agricultural and Rural Development By Donald E. Voth SP 05 2004 September 2004

Does economic growth reduce corruption? Theory and evidence from Vietnam/
J Bai, S Jayachandran, EJ Malesky, BA Olken./ National Bureau of Economic
Research

Foreign Corrupt Practices Act. [Electronic resource]. – Way of access:
[//www.transparency.org/working_papers/country/us_paper.html](http://www.transparency.org/working_papers/country/us_paper.html).

WGI: World Wide Governance Indicators (WGI) measure of corruption
[Electronic resource]. – Way of access :

The impact of corruption on growth and inequality / Marie Chêne,
Transparency International, 2014

Transparency International, CPI 2015.- Режим доступ:

The causes of corruption: A cross-national study / D. Treisman // Journal of
Public Economics. – 2000. – Vol. 76. – No. 3. – P. 399–457.

Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и
гражданского / Томас Гоббс. - Москва, 2001. - 123 с.

Как избавиться от коррупции? / А. Сенаторов // Япония сегодня. – 2001. –
№ 7. – С. 9.

Влияние коррупции на экономический рост и развитие стран /В. И.
Удодова, А. М. Позднякова/ Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм» / 2013

Перспективы развития мировой экономики /Міжнародний валютний Фонд/
[Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2016 р.

Чому очікувана тривалість життя в Україні така низька [Електронний
ресурс]. – Режим доступу: <http://voxukraine.org/2015/04/01/life-expectancy-in-ukraine-why-is-it-so-low-ukr/>